

ПОСТАТЬ О.Г. ЛІБЕРМАНА У СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті описані характерні загальні особливості дослідження становлення історіографії ролі видатного радянського економіста О.Г.Лібермана у науці та проаналізовано персональний внесок окремих науковців та інших дослідників у вивчення цього питання.

Ключові слова: історіографія, сучасна історіографія, О.Г.Ліберман.

В статье описаны характерные общие черты исследования становления историографии роли известного советского экономиста О.Г. Либермана в науке и проанализирован персональный вклад отдельных ученых и других исследователей в изучение этого вопроса.

Ключевые слова: историография, современная историография, О.Г. Либерман.

This article describes the typical general features of research becoming historiography of famous Soviet Union economist O. G. Liberman. And analyzed the individual contribution of individual scientists in the study of this issue.

Key words: historiography, modern historiography, O. G. Liberman.

Постановка проблеми. В сучасній історії України є сторінки, які свого часу мали значний резонанс у науковій та публіцистичній літературі. Яскравим прикладом цього можна назвати наукову діяльність видатного радянського економіста О.Г.Лібермана, який довгий працював у Харкові, згодом здобув світової слави.

Аналіз актуальних досліджень цієї наукової роботи дозволяє виділити декілька праць, що можуть слугувати основою для подальших наукових розробок. Передусім це праці: стаття радянських вчених-економістів Харківського університету А.Литвиненко, В.Співакова, видана у газеті «Харківський університет» за назвою «Відомий радянський економіст: О.Г.Ліберман» (1967); стаття з енциклопедичного видання «Учені вузів Української РСР» (1968).

Суттєвіший внесок у історіографічну розробку обраної теми зробив харківський історик Д.Ю.Михайличенко. Проаналізувавши попередні роботи, можна зробити висновок про відсутність комплексного історичного дослідження наукової діяльності О.Г.Лібермана, де всі аспекти дослідження були б розглянуті у єдиному територіальному і хронологічному контексті. Спеціальних історіографічних праць з даної теми не існує. Саме це значною мірою і обумовило вибір теми та основних дослідницьких аспектів нашої статті.

Метою статті є аналіз та історіографічна оцінка праць дослідників, надрукованих за останні двадцять років і присвячених вивченню ролі та місця О.Г.Лібермана у сучасній українській історіографії.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, О.Г.Ліберман починаючи з 1930 р. викладав в Харківському інженерно-економічному інституті, очолював кафедру організації та планування машинобудівної промисловості. В 1947-1950-х рр. на чолі колективу вчених-економістів розгорнув широку програму досліджень, що охопили машинобудівні підприємства Харкова і Харківської області, створив науково-дослідну лабораторію економіки та планування машинобудівного виробництва Харківської ради народного господарства при ХІЕІ. Його найвідоміші монографії: «Прискорення оборотності засобів соціалістичного підприємства» (1949); «Внутрішньозаводський господарський рахунок» (1949); «Про планування прибутку у промисловості» (1950); «Аналіз показників продуктивності праці на харківських машинобудівних заводах» (1960). О.Г.Ліберман широко користувався різними статистичними даними і таблицями, достатньою мірою деталізуючи матеріал з необхідними науковій праці частковими та загальними висновками.

За результатами досліджень сформулював пропозиції щодо реформи господарського механізму соціалістичної промисловості, які подав у вигляді доповідної записки в ЦК КПРС і виклав у статті "План, прибуток, премія" у газеті "Правда" від 9 вересня 1962 р.

Взяв активну участь у розпочатій статтею загальносоюзній економічній дискусії та у розробці економічної реформи 1965 р., що пов'язується з ім'ям Голови Ради Міністрів СРСР О.М.Косигіна.

Після 1963 року О.Г.Ліберман залишає посаду завідувача кафедри економіки і організації машинобудівного підприємства і працює у Харківському університеті на посаді професора кафедри статистики. Його підручник для студентів вузів, які навчалися на спеціальності «Економіка та організація машинобудівної промисловості» перевидавався кілька разів. У співавторстві з З.Л.Житницьким з'явилася монографія «Ефективність роботи промислових підприємств» (1973). Останньою публікацією легендарного вченого вважають статтю, підготовлену у співавторстві з В.П.Хайкіним «Рахувати рентабельність можна точніше та простіше» (1983). У ній О.Г.Ліберман за допомогою математичних методів розрахунку запропонував зміну економічних показників в залежності від питомої маси заробітної платні у собівартості прямих матеріальних витрат.

Некролог, присвячений О.Ліберману, характеризував всевітньо відомого радянського економіста «...глибоким знавцем радянської економіки, якому характерно почуття нового, вміння це ефективно втілити в життя, уміння тримати руку на пульсі практики» [5, с.130].

Стаття Т.Хорунжої «Про долю доктора Лібермана і науки взагалі» (1997) є однією з перших публікацій, присвячених славетному харківському науковцю [10]. У даній публіцистичній роботі йде мова про те, що О.Г.Ліберман у себе на батьківщині зазнав репресій, був несправедливо засудженим, згодом - виправданий. Та після славнозвісної публікації у 1962 році у житті харківського професора після всевітньо відомої публікації знову настав період гонінь, в кращому випадку – перебування в тіні [10, с.14]. Як доказ того, що Ліберману притаманні кращі людські риси, такі як шляхетність, людська мудрість, Т.Хорунжа описує у статті такий випадок: будучи відомим професором, Ліберман гортав сторінки своєї кримінальної справи, через яку у 1936-1938 рр. зазнав арешту; обвинувачення було побудовано на основі доносу співробітника інституту. Через багато років автор доносу звернувся до Овсія Григоровича з проханням бути опонентом на захисті його докторської дисертації. Як вказує автор статті Т. Хорунжа, О.Г.Ліберман не тільки погодився бути опонентом, а навіть допоміг цій людині захиститися [10,с.14]. Підводячи підсумки, авторка статті називає Лібермана талановитим харківським ученим, представником старої харківської інтелігенції.

Стаття економістів В.М.Селіванова і А.Е.Богатир «Видатні імена. Ліберман О.Г.» (1997) містить найпозитивніші оцінки плідної діяльності видатного харківського професора економіки [9]. Автори роботи у загальних рисах називають основні етапи біографії О.Г.Лібермана. Інтелігентність, тактовність, виняткова ерудиція, незлобний характер, терпимість до людських недоліків та вад, екстравагантність, блискучий оратор, вміння легко та водночас плідно працювати, не подавляючи своїм авторитетом та винятковою ерудицією, вміння давати свободу вибору теми роботи та об'єкту дослідження своїм аспірантам та студентам, вміння ясно та зрозуміло говорити про найскладніші проблеми економіки того часу, - на думку дослідників В.М.Селіванова і А.Е.Богатир, повністю характеризують Лібермана [9, с.129].

Відомо, що праці О.Г.Лібермана перекладалися різними мовами та багаторазово перевидавалися, а його лекції в Італії та Єгипті збирали по кілька тисяч слухачів. Його монографії та підручники перевидавалися на Кубі, НДР, Чехословаччині, ФРН, США. У пік розквіту прогресивних економічних перетворень на їх автора почалися гоніння – у наукових працях заборонялися посилання на праці Лібермана, його ім'я скрізь викреслювалося, але викреслювалися тільки у офіційній документації, але спеціалісти знаючи ціну спадщини цього вченого для науки і практики, розуміли актуальність його ідей і для нинішньої економічної політики України [9, с.130]. Підводячи підсумки, автори статті називають найвідоміших представників та послідовників харківської економічної

школи. Про наявність будь-яких негативних характеристик діяльності, притаманних легендарному економісту, у статті мова не йде.

Найвищою оцінкою наукової та викладацької діяльності О.Г.Лібермана є перелік найвагоміших заслуг, детально перерахованих А.С.Абловим у статті «Енциклопедії історії України» (2009) [1, с.196]. На відміну від інших дослідників автор статті досить детально описує не стільки хід і особливості косигінської реформи, одним із головних теоретиків якої вважають О.Г.Лібермана, про що досить детально йдеться у виданнях радянського періоду, стільки про його прогресивні дослідження у напрямку автоматизації та механізації виробництва, про період життя, коли радянський науковець зазнав репресій та гонінь з боку влади.

Особливе місце у нашому дослідженні займає стаття Д.Ю.Михайличенка «Особисті матеріали О.Г.Лібермана у фондах Харківського історичного музею» (2003) [6]. У статті автор описує основні віхи біографії провідного теоретика економічної реформи 1965 року у СРСР, представивши їх хронологічною таблицею з коментарями. Д.Ю. Михайличенко так характеризує колекцію особистих матеріалів, переданих до колекції Харківського історичного музею (76 предметів основного та науково-допоміжного фондів) онукою легендарного науковця О.М.Дольберг: у колекції представлені деякі з видань основних робіт професора О.Г.Лібермана, в тому числі і закордонні, його брошури, статті у вітчизняних та іноземних виданнях; рукописи, чернетки, друковані доповіді, принципи щодо розробки економічної реформи 1960-х рр. [6, с.70]. Також у фонді є документи, що стосуються проведення економічних експериментів на підприємствах Львова, Москви, Харкова, створення наукових комісій з підготовки економічної реформи. Низка матеріалів ілюструє міжнародне визнання наукових ідей професора О.Г.Лібермана, представлена його статтями в радянських виданнях за кордоном та в журналі «Economist», лист редакції довідника «Who's who in America» з коректурою статті про проф. Лібермана, листи іноземних громадян. Автор статті підсумовуючи опрацьовану інформацію, виділяє перспективні напрямки подальшої роботи над колекцією [6, с.72].

У науковому доробку Д.Ю.Михайличенка є також стаття «Створення колективу вчених-економістів під керівництвом професора О.Г.Лібермана» (2006) [7]. Позитивним аспектом цієї наукової праці є уточнення багатьох маловідомих фактів біографії радянського економіста. Зокрема, Д.Ю.Михайличенка можна назвати одним із найкращих знавців його біографії. Тільки у наукових працях [6; 7] цього історика економіки міститься детальна хронологічна інформація про кар'єрне зростання та становлення О.Г.Лібермана як науковця та управлінця. Зокрема, Д.Ю.Михайличенко вніс певні корективи у вивчення біографії, встановив, що О.Г.Ліберман у період з 1917 до 1918 рр. - працював статистом Всеросійського Земського союзу, згодом – секретарем Міської продовольчої управи, з 1919 до 1920 рр. – секретар губернського Державного контролю УСРР, з 1920 до 1922 рр. – завідувач Організаційним відділом Народного комісаріату Робітничо-селянської інспекції України, з 1925 до 1930 рр. - завідувач лабораторією обліку та аналізу виробництва Інституту праці НК РКІ УСРР, наукову діяльність суміщав із працею по впровадженню технологій машинного обліку та планування виробництва на низці промисловості Наркомату фінансів Киргизької РСР, з 1944 до 1947 рр. - працював у Науково-дослідному фінансовому інституті, де читав лекції з курсу «Аналіз господарської діяльності» [6, с.72]. Далі у статті автор докладно описує наукову діяльність О.Лібермана як професора ХІЕІ, пізніше – як професора кафедри статистики Харківського університету.

До публіцистичних праць, присвячених вивченню діяльності О.Г.Лібермана слід віднести роботи Н.Шубенко [11], Є.П.Кушнар'ова [4], В.Карнацевич [2]. Вони невеликі за обсягом, містять фрагментальні відомості про життя та наукову, викладацьку діяльність видатного радянського економіста. Їх спільною рисою є те, що описують вони виключно той період життя, коли Овсій Григорович жив у Харкові, де він отримав світову славу.

Н. Шубенко у своїй публіцистичній праці (2004) описує результати впровадження

наукових пошуків харківського професора О.Г.Лібермана як такі, що мали приголомшливий ефект: коли приріст промислових показників держави склав 9%. За сьогоднішніми європейськими мірками це досить непоганий темп економічного зростання. І взагалі восьма пореформена п'ятирічка 1966-1970 рр. була найрезультативнішою за всю історію економіки СРСР з часу завершення війни [11, с.174]. Практично всі лаври цього величного досягнення автор статті відносить О.Г.Ліберману.

Стаття Є.П. Кушнарьова (2004) має дещо патріотичний характер, у ній йде мова про те, що харківський професор Ліберман прославив наше місто на весь СРСР. Вчений на початку 60-х рр. XX ст. практично здійснив революцію – практично довів гостру потребу у реформуванні механізмів планування і стимулюванні промислового виробництва, а до нього це не вдавалося жодному науковцю. Не всі теоретичні напрацювання видатного радянського економіста знайшли своє повне, чи хоча б часткове втілення на практиці. Звичайно ж, до Лібермана це не зробив жоден вчений-економіст, тим більше, такий, який зазнав репресій від сталінського авторитарного режиму. Колишні студенти згадували Лібермана як викладача, якому завдячують справжнім розумінням економіки. Є.П.Кушнарьов називає Лібермана найвідомішим радянським економістом-реформатором [4, с.127].

В.Карнацевич у одній із своїх статей (2005) називає О.Лібермана «одним із батьків косигінської економічної реформи» [2, с.248] та коротко описує так званий харківський період життя відомого радянського економіста. Значна увага дослідника зосереджена на характеристиці відомих наукових робіт Лібермана, виданих у 50-60-х рр. XX ст. Автор статті описує Лібермана і як сім'янина, пише про його дружину – відому харківську піаністку Р.Горовіц, його знаменитих на весь світ родичів-музикантів. Підводячи підсумки, В.Карнацевич констатує, що у Харкові надзвичайно поважають всесвітньо відомого вченого: на базі Соломонова університету проводяться традиційні Ліберманівські економічні читання, навіть підготовлено документальний фільм про життя економіста [2, с.252].

Окремо слід розглянути наукові праці вчених-економістів Харківського національного економічного університету, в яких певне місце відводиться вивченню ролі і місця О.Г. Лібермана в історії становлення харківської економічної школи та історії вузу взагалі. Ці роботи, переважно присвячені популяризації ХНЕУ як навчального та наукового закладу. І, звичайно, ж, одним із небагатьох науковців, котрі багато років займалися викладацькою та науковою роботою і принесли світову славу своїм іменем цьому вузу був Овсій Григорович Ліберман. Адже загальновідомий факт, що в період з 1932 р. до 1963 р. Ліберман пройшов доволі складний шлях від викладача до провідного професора Харківського інженерно-економічного інституту. Саме у цьому вузі відбулося становлення Овсія Григоровича як науковця, були написані його всесвітньо відомі монографії та підручники, які перекладалися багато разів та неодноразово перевидавалися. З 1932 до 1941 рр. він був викладачем, згодом завідувачем кафедри економіки та організації машинобудівного виробництва ХІЕІ, у 1937 р. без захисту кандидатської дисертації був затверджений у званні доцента, а кандидатську дисертацію захистив у 1939 році. Згодом, з 1947 до 1963 рр. завідував кафедрою кафедри економіки та організації машинобудівного виробництва ХІЕІ, у 1956 р. захищає дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора економічних наук, у 1959 р. отримує звання професора. Ліберманівські читання є певною данню вшанування славетної наукової спадщини відомого радянського економіста та стали традиційними для студентів та молодих науковців сучасного Харківського національного економічного університету. Саме тут, майбутні науковці-економісти мають можливість виступати з публічними виступами на актуальні господарські проблеми.

У 2009 р. з'явилася друком монографія харківських економістів М.О.Кизима та О.М.Тищенко «Наукові школи ХНЕУ» [3]. У ній описані наукові школи: «Адаптивне управління соціально-економічними системами різного рівня ієрархії», заснованої

наприкінці 80-90-х рр. ХХ ст. послідовниками та учнями О.Г. Лібермана. Зокрема, наукова школа Науково-дослідного центру індустріальних проблем розвитку (НДЦ ІПР НАН України) «Проблеми стратегічного управління конкурентоспроможністю підприємств і їх інтегрованих структур» була заснована у 50-70-х рр. ХХ ст. проф. О.Г.Ліберманом. Під його началом зросла плеяда вчених-економістів, серед яких був проф. А.М.Золотарьов. У подальшому на чолі школи став проф. О.М.Тищенко [3, с.44-45].

У колективній монографії «Нариси з історії Харківського національного економічного університету» (2005), виданій до 75-річниці з дня створення вузу, розглянуто історію ХНЕУ на всіх етапах його історії [8]. Висвітлено питання розвитку навчальної, виховної та науково-дослідної роботи, становлення наукових шкіл, діяльності провідних вчених. До позитивних аспектів дослідження варто додати наявність значної бази фотоматеріалів. Автори наукового видання зазначають, що описані у даній науковій праці біографічні довідки мали за мету ознайомлення з професійним шляхом та творчістю вчених, які протягом періоду, що розглядається, становили «обличчя» навчального закладу, закладаючи підвалини навчально-виховного процесу, науково-дослідної діяльності, надання додаткових відомостей щодо формування кадрового складу університету на всіх етапах його історії. Біографічні довідки створені переважно на основі архівних даних та оригінальних матеріалів, але не вичерпуються вказаною літературою. Це дозволило уточнити та суттєво доповнити дані щодо фактів біографії та наукової діяльності низки провідних вчених початку ХХ століття – О.Г.Лібермана, П.Г.Рубіна, Я.Б.Діманштейна, М.І.Палієнка, Є.О.Кустоляна, В.П.Акуленка, доповнити біографії М.В. фон Дітмара, М.М.Соболева [8, с.29].

Наукове видання харківських економістів, що побачило світ у 2005 р., містить наукові біографії викладачів Харківського національного економічного університету – докторів наук, фундаторів наукових шкіл, провідних учених, наукова та освітня діяльність яких є визначальною для розвитку вищого навчального закладу [8, с.22]. Як зазначає у передмові видання ректор ХНЕУ академік В.С.Пономаренко, метою даного наукового видання є інформування широкої громадськості про науковців одного із провідних вишів нашої країни, та результати їх досліджень, які стали скарбом вітчизняної та світової науки [8, с.11].

Розділам передують біографічні нариси про визначних вчених-економістів, чия діяльність є пов'язана із історією ХНЕУ, прославивши при цьому Харків, скарбом вітчизняної та світової науки – професора тодішнього Харківського інженерно-економічного інституту О.Г.Лібермана, автора славнозвісної економічної реформи 1965 р. у Радянському Союзі та американського економіста, лауреата Нобелівської премії з економіки 1970 р. Саймона Кузнеця, який розпочав свою вищу освіту у Харківському комерційному інституті у часи становлення сучасної вітчизняної економічної школи [8, с.34]. У історичній передмові автор акцентує увагу на наявності протягом 1930 до 1980-х рр. у Харківському інженерно-економічному інституті наукових шкіл, до джерел започаткування яких безпосередню участь мав видатний вчений-економіст О.Г.Ліберман: економіки машинобудівної промисловості О.Г.Лібермана та С.У.Олійника; його послідовників та учнів – фахівців з економіки гірничої промисловості К.Д.Науменка та В.Б.Сивого; металургійної промисловості К.А.Штеця; економіки коксохімічної промисловості П.Ю.Секта; організації виробництва і соціології праці І.П.Алдохіна; економічних проблем якості Р.М.Колєгаєва; технології хімічного виробництва П.І.Введенського; технології металургійного виробництва О.А.Александрова; технології машинобудування В.В.Кононенка; математичних методів в економічному дослідженні й економічної кібернетики С.Н.Воловельської; економічного аналізу С.А.Куліша [8, с.13-14]. Далі автори наукового видання акцентують увагу на тому, що у середині минулого століття у вузі тривав розвиток наукових досліджень, пов'язаних із проблемами розвитку господарського розрахунку та економічного стимулювання виробничої діяльності у промисловості, що їх започаткував професор Ліберман. У працях професора

О.Г.Лібермана, його учнів і співробітників – С.У.Олійника, Ю.Є.Звягінцева, Г.М.Макарової, А.М.Золотарьова, О.О.Кошуті, С.К.Потьомкіна, Б.П.Хайкіна – розвивалися теоретичні положення, що одержали у 60-х рр.. ХХ ст. широку апробацію у ході низки економічних експериментів, що проводилися як на рівні бригад, цехів, підприємств. Грунтуючись на отриманих у результаті багаторічної дослідницької роботи висновках, професор О.Г.Ліберман виступив ініціатором економічної дискусії щодо шляхів подальшого розвитку економіки Радянського Союзу. Овсій Григорович Ліберман став провідним теоретиком і популяризатором економічної реформи 1965 року, учасником урядових та академічних комісій з її підготовки. Програма поширення економічної освіти та підготовки керівного персоналу тогочасної промисловості, діючим інструментом якої став ХІЕІ, була складовою частиною економічної реформи 1965 року. Накопичений раніше й цій галузі досвід був корисний для інституту й у нових економічних умовах знайшов свого подальшого розвитку. Господарський розрахунок, інтегральні показники економічної ефективності виробництва, нормативи тривалої дії, методи використання матеріальної зацікавленості робітників і керівників у ході виробничої діяльності – ці та інші теми досліджень О.Г.Лібермана мали велике значення для інтенсифікації економічного зростання, тривалий час були у центрі уваги вчених інституту, зазначають автори наукової праці [8, с.15].

Загальне враження, яке виникає при роботі над цією монографією – сучасний ХНЕУ – це стрімка ріка наукових знань, перші джерела з якої відкрив О.Г.Ліберман. У даній науковій роботі міститься важлива інформація про трудовий шлях видатного вченого, актуальну проблематику його досліджень, наукові погляди й визнання його здобутків державною владою та науковою і освітньою спільнотою [8, с.15].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Найвагоміший внесок у вивчення даної проблеми належить науковим роботам Д.Ю.Михайличенка, який най докладніше вивчив та детально проаналізував біографію та наукову й управлінську діяльність видатного економіста Овсія Григоровича Лібермана. Предтечею ефективних економічних реформ, знаменитим харків'янином називають О.Г.Лібермана наші вітчизняні сучасники – публіцисти. Тема означеного дослідження вивчена тільки у деяких її напрямках та аспектах, найкраще історики та економісти дослідили найплідніший у науковій діяльності харківський період життя видатного радянського економіста, достатньо проаналізовані та досить високо оцінені його наукові статті, монографії, підручники та навчальні посібники. Недостатньо дослідженими на сьогоднішній день є період наукового стажування у Німеччині О.Г.Лібермана та проаналізовані ним звіти та підготовлені висновки; період репресій; час роботи у Науково-дослідному фінансовому інституті у Москві у повоєнний час; наукові дослідження, видані відомим вченим до 1965 року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аблов А.С. Ліберман / А.С. Аблов // Енциклопедія історії України. Том 6., К., Наукова думка, 2009. - С.196-197.
2. Карнацевич В. Ліберман Е.Г. / В.Карнацевич // 100 знаменитих харьковчан. -Х., 2005. -С.248-252.
3. Кизим М.О. Наукові школи ХНЕУ / М.О. Кизим, О.М. Тищенко.-Х.: ВД «ІНЖЕК», 2009. -74 с.
4. Кушнар'ов Є.П. Предтеча економічних реформ: економічні розробки харківського професора О.Лібермана / Є.П.Кушнар'ов // 100 кроків харківською землею.-Х., 2004. - С.124-127.
5. Ліберман Е.Г. // ЭКО. - №2 (104). - 1983. - С.130-131.
6. Михайличенко Д.Ю. Особисті матеріали О.Г.Лібермана у фондах ХІМ / Д.Ю.Михайличенко // Дев'яті Сумцовські читання. Збірник матеріалів наукової конференції «Музей і сучасність» 11.04.2003.- Х., 2004. - С.70-72.
7. Михайличенко Д.Ю. Создание коллектива ученых-экономистов под руководством профессора Е.Г.Либерамана / Д.Ю.Михайличенко // Історичні записки: збірник наукових праць. Вип.10 (спец.). - Луганськ, 2006. - С.75-80.
8. Нариси з історії Харківського національного економічного університету: Монографія / Під заг. ред. В.С.Пономаренка. - Х.: ВД «ІНЖЕК», 2005.- 328 с.
9. Селіванов В.М. Е.Г.Ліберман / В.М.Селіванов, А.Е.Богатир // Економічна наука в Харківському університеті.- Х., 2005. - С.124-130.
10. Хорунжая Т.О судьбе доктора Либерамана и науки вообще / Т.Хорунжая // Панорама. -1997. - №44. - С.14.

11. Шубенко Н. Е.Г.Либерман / Н.Шубенко//100 знаменитых харьковчан. - Х., 2005. - С.172-174.